

Aki Ojakangas, Opetusneuvos
Tampereen yliopisto, Kasvatustieteiden ja kulttuurin tiedekunta.
ojaaki100@gmail.com

Työväen sivistyksen tutkimustyöpaja
12.2.2019 Tampere

Agitatsioonista valistustyöhön - Ammattiyhdistyskoulutuksen toimintatavat ja toimijat 1899-1956

” On alue, jossa heikko ihminenkin voi olla suuri ja voimakas. Se alue on hengen, aatteen, sivistyksen korkea ja kuulas valtakunta”

Väinö Voionmaa 1924

Ammattiyhdistysliikkeen koulutustoiminnan kehitys koostuu katkoksista, murroksista, seesteisemmistä ja taantuvista vaiheista, jotka ovat muuttaneet ay-koulutuksen kenttää. Ammattiyhdistyskoulutus on muovautunut yhteiskuntaryhmien välisessä kamppailussa ja rakentunut itse tuotetusta vastakulttuurista sopimusyhteiskunnan aikuiskoulutuksen osaksi. Kehitys ei ole lineaarista, vaan kentällä on käyty ja käydään kamppailua oikeuksista, eduista ja velvollisuuksista.

Tarkastelen työntekijöiden ammattiyhdistyskoulutuksen muotoutumista 1890-luvulta yleislakkovuoteen 1956. Kuvaan koulutuksen rakenteellista muutosta, toimijatahojen muutosta ja tämän muutoksen yhteyttä ammattiyhdistyskoulutuksen kenttään vaikuttavien muiden kenttien muutokseen. Kyse on yhteiskunnallisten voimien kamppailusta muotoutuvalla työmarkkinakentällä, jonka kehittyminen työpaikkatasolta liitto- ja keskusjärjestökeskeiseksi neuvotteluprosessiksi sävyttää ammattiyhdistyskoulutuksen kehitystä. Järjestäytymisvapauden saavuttaminen, työmarkkinoiden neuvottelu- ja sopimustoiminnan kehittyminen ja työlainsäädännön kehitys ovat tämän tarkastelun kehikkoa.

SAK:n koulutuksen kehitystä tutkinut Tuomisto (1996) jakaa tarkasteltavaa aikakautta koskevat kehitysvaiheet työväen sivistystyön vaiheeksi (1907-1940) ja ay-koulutuksen koulutuksen vakiintumisen kaudeksi (1940-1968). Jakoperustana hän on käyttänyt ay-liikkeen yhteiskunnallisen aseman ja edunvalvonnan muutoksia. Tässä esitelmässä jaan ay-koulutuksen kentän vaiheet useampaan jaksoon, jotka erottuvat tosistaan toimintamuotojen kehityksen, toiminnan laajuuden, kansalaisvapauksien ja työmarkkinasopimuskentän muutoksina.

Ay-liikkeen harjoittama koulutustoiminta on sen toimintakulttuuria. Koulutuksen arvostus nojaa historiallisesti muotoutuneeseen käsitykseen ay-koulutuksen tehtävistä ja merkityksestä liikkeen kehitykselle ja

identiteetille. Ammattiyhdistyskoulutuksen kentän rajoja määrittävät instituutiot ovat ammattiyhdistysliike, valtion opetushallinto, työnantajajärjestöt sekä ay-koulutuksen omat instituutiot. Valtiovalta on historian myötä vaikuttanut ammattiyhdistyskoulutuksen kentän rajoihin sekä toimintaoikeuksiin.

Työväen sivistystyössä on pidetty tärkeänä, että työväen henkisen tason kohottamiseksi saadaan järjestöt laajentamaan ja syventämään omaa sivistystoimintaansa, mutta samalla koetaan edistää yksityisten työläisten opintoja, Tämän järjestöjen ja yksilön sivistyspyrkimysten samanaikaisen kehittäminen ilmentää työväenliikkeen sivistysidean kahta vastakkain asettuvaa osaa: toisaalta sivistys vapaana päättymättömänä prosessina ja toisaalta sivistys konkreettisiin päämääriin tähtäävänä ja hyötynäkökohtia korostavana sosiaalisena prosessina (Gustavsson 1991).

Kotiagitaatiosta kesäkurssisiin (1899–1917)

Ammattiyhdistysliikkeen valistustyö alkoi työväen yleisenä sivistystoimintana, ja uuteen yhteiskunnalliseen liikkeeseen kytkeytyneenä agitaationa. Toiminta oli sidoksissa suomalaisen työväen poliittisen liikkeen kasvuun ja työväestön yleiseen sosiaaliseen heräämiseen. Aikaisemmat työväkeen kohdistuneet sivistysharrastukset olivat ylhäältäpäin ohjattuja mutta herättivät käsityöläisissä ja työväessä sivistyspyrkimyksiä. Suomalaisen työväensivistyksen alkuhautomoina ovat toimineet ns. sunnuntaikoulut (1833) ja käsityöväen sivistysseurat (1860-luku), joissa harrastettiin myös tanssitaitojen kehittämistä (Rehumäki 2008, 163, 359-360).

"Alempien kansankerrosten tärkeimmäksi sivistysfoorumiksi nousi näin kirjaston ja lukusalin ohella tanssilattia, jolla työläisnuorukaisten oli tarkoitus päästä seurustelemaan säätyläisneitojen kanssa. Tämä oli tasa-arvoa tanssilatialla, sivistävää ajanviettoa säätyläisten kanssa, säätyläisten ehdoilla ja ennen kaikkea säätyläisten johdolla" (Rehumäki 2008, 176)

Ammattipohjainen järjestäytyminen sai vähitellen rinnalleen teollisuusalapohjaisia ammattiosastoja, joiden piirissä väiteltiin, luettiin ja vaadittiin. Ay-liikkeen järjestöllisen muodon selkiytyttyä ja poliittisen työväenliikkeen synnyn myötä, suunnattiin valistustyö enemmän ay-liikkeen omiin tavoitteisiin ja sisäisiin tehtäviin kuin työväen yleisiin asiakokonaisuuksiin.

Paikallisissa ammattiosastoissa, jotka usein toimivat työväenyhdistysten alaosastoina, ryhdyttiin nousevan teollisuuden myötä pitämään paikallisia opintopiirejä, luentotilaisuuksia ja lyhytkursseja jäsenten sivistystason nostamiseksi ja liikkeen vahvistamiseksi. Niiden opetusohjelmissa painottuivat työsuhteiden sopimuksellinen hallinta ja liikkeen

rakentamiseen liittyvät järjestökäytännöt sekä järjestäytyminen. Työväenyhdistykset kokosivat työväkeä myös ammatillisen järjestäytymisen merkeissä. Työväentaloista muodostui sivistyskeskuksia, joissa ylläpidettiin kirjastoja lukusaleineen ja kahviloineen, opintokerhoa, ompeluseuraa, osuuskauppaa varhaisnuorisotyötä, soittokuntaa, kuoroa työväennäyttämöä ja urheiluseuraa (Soikkanen 1975, 118–119; Tuovinen, 2002, 40). Suurilla paikkakunnilla, kuten Turussa, Tampereella ja Helsingissä, käytettiin järjestäytymisen lisäämiseksi myös ns. kotiagitaatiota (Teräs 2001, 212–214).

SDP:n puoluekokouksessa vuonna 1909 tunnustettiin työväen omaehtoisen, järjestetyn sivistystyön arvo ja sen asiallinen toteuttaminen. Puolueopiston perustamishanke viivästyi ja jäi toteutumatta mutta keskustelu edisti työväenliikkeen oman sivistystyön organisoimista. (Halila 1969, 254–255).

Suurlakon 1905 jälkeen alkanut suomalaisen järjestökentän voimakas kasvu ulottui myös ay-liikkeeseen. Ammattiosastoja perustettiin ja ammattiliitot perustivat itselleen keskusjärjestön (SAJ 1907). Sen opinto- ja valistustyön muodoiksi vakiintuivat 1910-luvulla lyhyet opinto- ja opastuskurssit, joiden ohjelmassa painottuivat työsuhteiden sopimuksellinen hallinta, järjestäytyminen ja ay-toiminnan kehittäminen. Ammattiliittojen julkaisemissa lehdissä julkaistiin sivistyksellisiä artikkeleita ja kannustettiin jäseniä opintotoimintaan.

Työväenluokan yhteinen aate, sosialismi, yhdisti ay-koulutuksen ja puoluekoulutuksen kenttää. Muun muassa Väinö Voionmaa koki suurlakon sellaiseksi historialliseksi käänteeksi, joka mursi kansanvalistuksellisen ajatuksen läpi suomalaisessa yhteiskunnassa. Tapahtumat kirkastivat hänelle sosialidemokratian aatteen ja työväenvalistuksen välttämättömyyden, vaikkakaan hän ei SDP:n jäsenkirjaa vielä ottanut. (Lähteenmäki 2014a, 64-66; 2014b 163-166).

Ay-koulutuksen organisointikyvyn kasvusta on osoituksena vuonna 1911 ja vuonna 1913 keskusjärjestö SAJ:n yhdessä SDP:n kanssa järjestämät ensimmäiset kuukauden mittaiset ammattiyhdistyskurssit Helsingissä. Ohjelmassa oli luentoja ammattiyhdistysliikkeestä, taloustieteestä, talousmaantieteestä, tilastotieteestä, työväensuojeluksesta, rikoslaista, kirjanpidosta, äidinkielestä, laskennosta. Ay-liikkeen omien asiantuntijoiden, kuten Väinö Hakkilan ja Matti Paasivuoren, ohella kurssin luennoitsijoina toimivat alansa akateemiset asiantuntijat Väinö Voionmaa, Edvard Gylling ja Yrjö Jansson. (SAJ, 1911, n:o 1-2, 3-4; Soikkanen 1975, 183).

Paikallista valistustyötä tehtiin ammattiosastojen puhetilaisuuksissa, retkillä, kotikäynneillä ja työpaikkakeskusteluissa. Myös ammattiosastojen ja työväenyhdistysten kirjastoilla oli valistuksellinen tehtävä.

Ammattiosastot perustivat joko itse tai yhdessä työväenyhdistysten kanssa kirjastoja jäsentensä käyttöön. Kirjastojen valikoimiin kuului ammattiyhdistyskirjoja, työväenliikkeen perusteoksia ja kansantalouden sekä yhteiskunnan toimintaa käsitteleviä kirjoja. Kaunokirjallisuutta ja ammattialoja käsittelevää kirjallisuutta oli myös saatavilla.

Toimijoina ay-koulutuksen kentällä olivat aktiivit jäsenet, vähäiset palkatut toimitsijat sekä ulkopuoliset asiantuntijat, joiden harjoittamasta valistustoiminnasta saatiin ajan myötä hyviä kokemuksia ja käyttöön otetuista keinoista kehittyi toimintamalleja. Valistuneet työnantajat tukivat myös työntekijöidensä sivistyspyrkimyksiä, vaikkakaan eivät varsinaista järjestäytymiseen liittyvää koulutusta. Ala-Kapee ja Valkonen arvioivat ay-liikkeen valistustyön kokonaisuuden kestäneen aina toisen maailmansodan jälkeiseen yhteiskunnalliseen ja poliittiseen muutokseen saakka (Ala-Kapee & Valkonen 1982, 252–253.). Itse näen ajanjakson sisältäneen usean muotoisia koulutuksen ja valistustyön kokonaisuuksia, joissa koulutuksen toteuttamisen aktiivisuus vaihteli keskusjärjestön ja liittojen välillä ja vaihteli myös organisoititapojen välillä.

Poliittisen ja ammattiyhdistyskoulutuksen rinnalla suoritettiin paljon työväestön arkiseen elämään liittyvää valistustyötä, jota Markkola (1994) kuvaa toisaalta sivistyneistön työläiskoteihin kohdistuvana kasvatussyrkimyksenä ja toisaalta työväenliikkeen naisjärjestöjen omana työläiskodin kasvatustyönä. Työläisnaisten käsitys kasvatustyöstä oli laajempi ja sosiaaliseen kasvatukseen ulottuva, kun taas sivistyneistön työväestöön kohdistuneet kasvatustavoitteet liittyivät lähinnä perhetalouteen, hygieniaan ja joutilaisuuden synnistä erkanemiseen. Kasvatus liitettiin yhteiskunnallisiin ongelmiin, kuten asunto-oloihin, isien ja äitien pitkiin työpäiviin, väkijuomakysymyksiin ja taloudellisiin vaikeuksiin. Lasten kasvatuksen parantamiseksi vaadittiin äitien aseman parantamista. (Markkola 1994, 219–222.)

Itsenäisen Suomen ahdas kansalaisyhteiskunta (1918 – 1939)

Maan itsenäistyttyä koko suomalainen yhdistyslaitos oli kansalaissodan voittajien kontrollin alla ja kansalaistoiminnan rajat määriteltiin varsin ahtaiksi. Kokoontumisvapauksien rajoittaminen, tilaisuuksien, mukaan lukien järjestöjen koulutustilaisuudet, viranomaisvalvonta ja poliittisten oikeuksien rajoittaminen sekä työnantajien ay-vastaisuus heikensivät ay-liikkeen sivistystyötä (Siisiäinen, 1990, 32–40.).

Suuri osa niistä henkilöistä, jotka olivat olleet suunnittelemassa työväenliikkeen omaehtoisen sivistysliikkeen järjestämistä, joutuivat sisällissodan jälkeen pakenemaan maasta, menettämään henkensä, tuomituiksi vankilaan ja menettämään kansalaisluottamuksensa.

Sivistystyön uudelleen rakentaminen jäi sotaan osallistumattomien ja tuomitsemattomien tehtäväksi. Tästä joukosta yksi oli ylitse muiden, Väinö Voionmaa.

”Työväen sivistystyön tulee olla yhteiskunnallista sisällisessä merkityksessä. Se ei voi välittömästi muuttaa yhteiskunnan aineellisia oloja, mutta se voi muuttaa yhteiskunnan henkiset ja siveelliset olot. Sen tarkoituksena ei ole ahdata työväkeä täyteen yhteiskunnallisia erikoistietoja- niitä on porvarillisella sivistyksellä, jos kuinka paljon – vaan herättää työväestössä sisällistä yhteiskunnallista henkeä.”

(Voionmaa 1922,12)

Voionmaan aloitteesta Työväen Sivistysliitto TSL perustettiin 1.9.1919 huolehtimaan työväenliikkeen sivistystarpeista. Ammattijärjestö SAJ liittyi usean ammattiliiton kera seuraavana vuonna. TSL:n toimintamuodoiksi kehittyivät valistustilaisuudet, opintokerhot, opintoaineistojen ja muun kirjallisuuden julkaisu-toiminta. Vuonna 1921 perustettiin TSL:n oma kirjeopisto. Valtion avustusta TSL sai jo ensimmäisenä toimintavuonnaan (Eklund 1922, 23-24).

Sisällissodan tuhoista toipuneet ammattiliitot rakensivat uudelleen järjestökoneistoaan, jossa uudet ihmiset ottivat vastuuta toiminnasta kokeneiden aktiivien tultua tapetuiksi, ollessa vankiloissa tai muuten kansalaisluottamusta vailla. Valistamisen tavat täydentyivät organisoidulla koulutuksella, jonka järjestäminen eriytyi keskusjärjestö- ja liittotason toiminnaksi. Metalliteollisuustyöväen Liitto aloitti lyhytkurssitoiminnan vuonna 1925. Toiminta tähtäsi järjestöllisen osaamisen nostamiseen ja uusien paikallisten toimijoiden kouluttamiseen. Luennoitsijoina toimivat ay-liikkeen toimitsijat ja Työväen Sivistysliiton kouluttajiksi kokoamat asiantuntijat. Uutena työmuotona liiton valistustyöhön kytkettiin kirjeopetus vuonna 1929. (Koivisto 1963, 356–357.)

Ensimmäinen työväenliikkeen oma kansanopisto, Työväen Akatemia, aloitti toimintansa vuonna 1924. Perustajatahot olivat samoja, jotka saivat aikaan TSL:n synnyn viisi vuotta aikaisemmin (Halila, 1969, 265–268). Työväenliike tarvitsi koulutettuja luottamushenkilöitä korvaamaan sisällissodassa ja sen jälkeen keskitysleireillä riveistä poistettuja henkilöitä.

”Työväen Akatemian tarkoituksena on kehittää oppilaitaan tieteellisellä pohjalla havaitsemaan ja arvostelevaan yhteiskunnallisia ja taloudellisia ilmiöitä, voidakseen tehdä näistä oikeita johtopäätöksiä ja kulloinkin päättää ”miten yhteiskunnallisia probleemoja parhaiten on ratkaistava”
(Työväen Akatemian ensimmäinen esimies tri Julius Ailio 1924)

Esikuvia työväenliikkeen, mutta ei puoluepoliittisen, kansanopiston perustamiselle oli haettu Skandinaviasta ja Englannista. Sellaisina voidaan pitää Brunnsvikin kansankorkeakoulua Ruotsissa ja Englannissa 1880-luvulla perustettua Oxfordin yliopiston piirissä toimivaa Ruskin Collegea. Kansanopistojen valtionapulain piiriin Työväen Akatemia hyväksyttiin vuonna 1926 ja samana toimintavuonna se nimettiin toisvuotiseksi kansanopistoksi, kansankorkeakouluksi. (Santonen 1974, 87–88).

Oikeistotaantumuksen ja fasismin, nousu Suomessa 1928 lähtien vaikeutti työntekijöiden ammattiyhdistystoimintaa niin paikallisesti kuin valtakunnallisestikin. Valtiovallan lakkautettua sekä keskusjärjestö SAJ:n että sen jäsenliittoja vuonna 1930 kommunistisina, niiden tilalle perustettiin uudet organisaatiot, SAK ja mm. Metallityöväen Liitto. Samassa murroksessa ay-koulutuksen kentällä toimintatapa muuttui liittokohtaiseksi ja aiempaa hajautetummaksi. Uusi keskusjärjestö SAK palkkasi vakinaisia ja tilapäisiä järjestäjiä (toimitsijoita) lähinnä luennoitsijoiksi, ja varsinainen propaganda ja organisointi jäivät liittojen hoidettavaksi (Ala-Kapee & Valkonen 1982, 79). Keskusjärjestö järjesti vuonna 1931 viikon kestäneet luento- ja opiskelupäivät sekä kymmenellä paikkakunnalla ammattiyhdistystiedon kursseja (Salomaa, 1947, 160–161). Valistustyön organisoiminen jatkui, kun keskusjärjestö SAK ja muun muassa Metallityöväen liitto liittyvät Työväen Sivistysliiton jäseniksi (Pikkusaari 2013, 44–47).

SAK ja ammattiliitot, mm. Metallityöväen liitto, järjestivät kurssitoimintaansa Työväen Akatemian suojissa. Tämä koulutus organisoitiin kesäkoulujen muodossa. Oppiaineiden kirjo oli laaja ja näkökulma ulottui ay-liikkeestä ympäröivään yhteiskuntaan. Opetettavia aineita olivat ammattiyhdistystieto, kansantalous ja talousmaantiede, työlainsäädäntö ja sosiaalitalasto, sivistys- ja opintotyö, yhdistystieto sekä yhteiskunnalliset erityisteemat (Ala-Kapee & Valkonen 1982, 170).

Poliittisen oikeistotaantumun helpottaessa 1930-luvun vanhetessa ja yhteiskunnan taloudellisen aktiivisuuden kasvun myötä ay-liike vahvistui ja sen toimintaoikeuksiin ei enää laittomasti puututtu. Liittojen vahvistumista kuvaa se, että Metallityöväen liiton järjestäjällä, joka edelleenkin teki suuria määriä matkatöitä, arvioitiin olleen kuulijoita vuonna 1937 noin 20.000 eli yhteensä 2-3 kertaa enemmän kuin vuosikymmenen alussa (Kunnas 1974, 109).

Paikallisissa ammattiyhdistyksissä opintokerhotoiminta sai suosion ja vuonna 1936 opiskeli noin 1000 ammattiyhdistysihmistä yhteensä 63 opintokerhossa (Louhikko 1937, 226–227). Ay-koulutus rakentui ammattiyhdistystoiminnan opettamiseen ja jatkuvaan valuun työehtokysymyksistä, joille ei valtakunnallista ratkaisua vielä ollut.

Työläisten vapaa-ajan (vuosilomat, viikkotyöaika) lisääntymisen myötä vahvistuivat työväenliikkeen valistustyön aika- ja toimintaresurssit. Lisääntynyttä vapaa-aikaa suunnattiin työväenjärjestöjen, osuuskuntien, raittiusjärjestöjen toimintaan. Koko suomalaisen työväenliikkeen valistustyön päätavoitteina on arvioitu olleen toisaalta työväestön sivistystason nostaminen ja toisaalta liikkeen sisäisen luokkatietoisuuden lujittaminen. Pyrkimys molempien tavoitteiden toteuttamiseen johti myös laajemmin työväenluokkaisen kulttuurin vahvistumiseen. (Anttila 2005, 78–81).

Työpaikoilla käytiin jatkuvaa taistelua pelisäännöistä ja työsuhteiden epävakaus leimasi ay-liikkeen toimintaa aina toisen maailmansodan päättymiseen saakka. Työsuhteen ehdot määräytyivät joko yksilöllisesti tai paikallisen sopimuksen perusteella. Työelämän lattiatason käytännöt olivat itse asiassa varsin pysyviä osia työsuhteen ehtojen säätelyssä. Pulmana oli, että pelisääntöihin jouduttiin palaamaan jatkuvasti ja työsuhdetta leimasi epävakaus ja epävarmuus. (Teräs 2001, 377.)

Sota-aika (1939-1945)

Vuoden 1940 tammikuussa kansakunnan kamppaillessa olemassaolostaan, työnantajat viimein hyväksyivät työntekijäliitot valtakunnallisiksi sopijakumppaneiksi. Sota-ajan poikkeusoloissa tammikuussa 1940 syntyi työmarkkinajärjestöjen keskinäinen sopimus ”tammikuun kihlaus”, jolla käynnistettiin sopimuksenvaraista valtakunnallista työmarkkinatoimintaa Suomessa. Tosin teollisuudessa valtakunnallisiin työehtosopimuksiin päästiin vasta vuonna 1945.

Ay-valistustyötä tehtiin sotaoloissakin. Organisoitu koulutus oli vain osa työväen sivistystyötä. Informaali ja toiminnassa tapahtuva oppiminen tunnistettiin jo aikuiskoulutuksen työtavaksi. Työväenliikkeen järjestökasvatuksen muodoiksi määriteltiin koko seura- ja toveritoiminta, sanomalehtien ja työväenkirjallisuuden levitys, keskustelukokoukset, puhe- ja neuvontatilaisuudet, luento- ja kurssitoiminta, opintokerho-opiskelu ja itseopiskelu esim. kirjeopistossa (SAK 1941, 176–84). TSL:n opintokerhoja toimi toimintakautena 1941–1942 136 kappaletta (Pikkusaari 2014, 67).

Metallityöväen liitto järjesti valituilla teollisuuspaikkakunnilla luento- ja neuvottelupäiviä, joiden aiheina olivat liiton toiminta, palkkapolitiikka, jäsenhankinta, järjestötoiminta ja puheenjohtajan ja sihteerin tehtävät sekä maan yleinen tilanne. Liitto organisoi kurssitoimintaa vahvistaakseen jäsentensä järjestöllistä osaamista. Työväen Akatemiassa järjestettiin kaksiviikkoisia päiväkursseja ammattiosastojen vastuunalaisia tehtäviä hoitaville toimihenkilöille. Kurssin ohjelmaan sisältyi asiantuntijoiden

esitelmiä, seminaaritöitä ja harjoituksia kokouksien pitämisestä, johtamisesta ja pöytäkirjan pidosta. (Skog 1971, 111–114.)

Sota-aika löi leimansa liiton valistustyöhön erikoisellakin tavalla. Metallityöväen liiton toimitsijoista osa toimi työnsä ohella ns. mielipidetiedottajina, jotka keräsivät matkoillaan kansan tuntoja ja mielialoja ja raportoivat niistä. Osa liiton toimitsijoista rekrytoitiin valtiovallan alaisiksi valistustyöntekijöiksi. He tekivät omia töitään mutta samalla olivat liitoksessa valtion tiedotustehtäviin. Liitto julkaisi jatkosodan loppupuolella tiedotteita ja lentolehtisiä, joissa korostettiin rintamasotilaiden ja metalliteollisuuden rautakourien tasavertaisuutta. (Reuna 2018, 79–90, 152.)

Metallityöväen liitto arvioi valistustoimintansa toimintatapoja liittokokouksessaan vuonna 1943. Haluttiin siirtää valistustyön painopistettä kolmannelle tasolle, eli paikallis- ja liittotason väliin sijoitettaville alueellisille toimijoille. Organisaatio siirsi valistustyön tekemistä liittotasolta lähemmäs ammattiosastoja ja jäseniä. Päätös oli mahdollinen, koska maan eri puolille palkattiin alueelliseen organisointiin ja edunvalvontaan keskittyviä aluetoimitsijoita. (Kunnas 1974, 345.)

Syntynyt yhteistyö työnantajien kanssa poikkeusoloissa vaikutti niin, että Metallityöväen Liitto järjesti työnantajapuolen myötävaikutuksella ensimmäiset rationalisointikurssit vuonna 1944 (Rationalisointi, 1944). Liiton tavoitteena oli osallistua rationalisointiin sosiaalisesti ja kansantaloudellisesti oikeilla perusteilla ja kasvattaa työntekijöiden edustajien tietoa palkkauksen muodostamisesta ja sen seuraamisesta. Kurssi kesti lähes kaksi viikkoa ja liitto kustansi noin 60 osallistujan kustannukset (Skog 1971, 115). Näin liitto tuli toimineeksi päänavaajana tuottavuus- ja yritysdemokratiakoulutukselle, joka varsinaisesti käynnistyi SAK:n piirissä vuoden 1946 tuotantokomitealain säätämisen yhteydessä.

Ay-liikkeen koulutustoiminnan kentän organisointia oli siirretty ensin keskusjärjestöstä liitoille ja sitten liiton sisällä alueellisesti vastuutetuksi toiminnaksi.

Ay-koulutuksen jälleenrakentaminen (1944 – 1956)

” Sen sijaan on syytä korostaa kansan tärkeää osuutta vapaassa kansansivistystyössä. Ensi sijassa on tällöin muistettava vapaan kansansivistystyön omia järjestöjä, jotka eivät tässä selitystä kaipaa. Mutta myöskin sellaiset aatteelliset erityisjärjestöt kuin raittiusliikkeen ja nuorisoseuraliikkeen keskusjärjestöt ja sellaiset ammatilliset ja taloudelliset järjestöt, kuin osuuskauppaliike ja SAK ovat tulleet täysin tietoisiksi jäsenistönsä sivistyskannan kohottamisen tarpeellisuudesta ei ainoastaan kunkin niiden erityisopin vaan myöskin yleisen kansalais- ja ihmisyyssivistyksen

kannalta. Kaikkien suurten kansanjärjestöjen keskuudessa eletään nyt vilkasta ja lupaavaa vapaan kansansivistystyön aikaa. Yhteiskunnan ja valtion on syytä huomata tämä koko kansakunnalle tärkeäilmiö ja kaikin tavoin tukea sitä”

(Kansleri ja professori, Kansansivistysopillisen yhdistyksen kunniajäsen Väinö Voionmaan alustus kansansivistysopillisen yhdistyksen kansansivistyskokouksessa 17.-19.4.1946)

Työväenliikkeen sivistystoiminnan laajeneminen sotien jälkeen oli yhteydessä poliittisen demokratian laajenemiseen sekä ammattiyhdistysliikkeen kasvuun työehtosopimusjärjestelmän synnyn ja erityisesti luottamusmiesjärjestelmän kehityksen myötä. Sotien jälkeen jälleenrakennus ulottui työväenliikkeen sivistystyöhön. Työväen koulutuksen eetoksena oli yksilön itsekasvatuksen ihanne, jota järjestöjen kollektiivinen toiminta pyrki herättämään, tukemaan ja kehittämään. Järjestöt tarjosivat jäsenilleen oppimisen foorumeita jäsenten ja luottamustehtävissä olevien koulutuksen ajateltiin tukevan järjestöjen palkollisten koulutusta, koska ” perusteellinen järjestökoulutus yhtyneenä elävään määrätietoiseen itseopiskeluun johtaa pystyvän toimitsijan kehittymiseen”. (Työväen Sivistysliitto 1946, 9–10.)

Tässä sivistystyössä ei unohdettu syrjäkyliä eikä tukkijätkiä. Työväen Sivistysliitto perusti siirtokirjaston vuonna 1949 palvelemaan Pohjois-Suomen metsätyömaiden lukuharrastusta. Kirjastosta toimitettiin työmaiden kirjakaappeihin tai – laatikoihin luettavaa. SAK:n Pohjolan Opiston aloitettua toimintansa 1956 siitä tuli siirtokirjaston tukikohta vuosikymmeniksi. Vuonna 1958 siirtokirjastossa oli yli 5000 nidettä ja siirrettäviä kirjakaappeja 130. Kirjakaappeja savotalta ja metsätyömailta toiselle Itä- ja Pohjois-Suomessa kuskasi erityinen siirtokirjastoauto. (Pikkusaari 2014, 105, 144).

Ay-liikkeen koulutustoiminta organisoitiin sotien jälkeen kolmeen osaan. Jakoperusteeksi asettuivat erilaiset toimintapositionit. Jäsenten sivistämisen tavoitteet asettuivat yhteistoiminnan osaamiseen sekä jäsenyyteen liittyvään vastuun- ja velvollisuudentuntoon. Koulutuksella haluttiin kehittää jäsenen itsenäistä harkinta- ja arvostelukykyä.

1. Jäsenkoulutuksen tehtäväksi määriteltiin yksilön muovautuminen yhteistoimintaan sopivaksi, velvollisuuden ja vastuuntuntoiseksi jäseneksi, jolla kuitenkin on itsenäistä arvostelu- ja harkintakykyä. Jäsenkoulutuksen muodoksi määriteltiin ennen kaikkea opintokerhotoiminta, julkaisu- ja luentotoiminta sekä retket.
2. Luottamustehtävissä olevien koulutus suunniteltiin tapahtuvaksi kurssitoiminnan, opaskirjojen, kirjeopiskelun ja opintokerhotoiminnan keinoin.

3. Ay-liikkeen palveluksessa olevien koulutus, jossa korostettiin itseopiskelun velvollisuutta sekä kurssitoimintaa.

SAK:n palvelukseen kiinnitettiin järjestöpäällikkö ja valistuspäällikkö vuoden 1944 lopulla. Samaan aikaan luotiin piiriasiamiesverkostoa ja lisättiin luennoitsijoiden ja järjestäjien määrää (Salomaa, 1947, 172).

Rauhanajan yhteistyö työnantajien kanssa käynnistyy

Työpaikan toimijoiden yhteistoiminta sai normiperustansa vuoden 1946 tuotantokomitealain sekä uusien valtakunnallisten työehtosopimusten kautta. Uuden yhteistoiminnan opettelu ja soveltaminen oli ay-liikkeelle koulutuksellinen ja ideologinen ponnistus. Talvikautena 1946 - 47 SAK järjesti viikon mittaisia kursseja yhteensä 2.520 tuotantokomiteoiden jäsenelle (Salomaa 1947, 100). Koulutuksen rahoituksen kannalta oli merkittävää, että työnantajat suostuivat työmarkkinakeskusjärjestöjen sopimuksen nojalla kustantamaan kurssilaisille ansionmenetyksen korvauksen ja matkakulut. Lisäksi ammattiliitot tukivat jäsentensä koulutukseen osallistumista eri tavoin (Ala-Kapee & Valkonen 1982, 510).

Nämä kurssit toteutettiin ns. periodiopetuksena, jossa opiskelija osallistui, joka toinen kuukausi lähikoulutukseen ja väliajalla teki annettuja luku- ja kirjoitustehtäviä. Sosiologiaa, kansantaloutta, työsuhdelainsäädäntöä opiskeltiin asiantuntijoiden opastuksella. Ay-koulutuksen alkuvuosien tapaan akateemisilla opettajilla oli nytkin käyttöä. Luennoitsijoina toimivat muun muassa professorit Urpo Harva, Heikki Waris ja Matti Leppo (Lindblom 1981, 81–83).

Sopimustoiminnan myötä käynnistyi rationalisointiyhteistyö työnantajien ja työntekijöiden järjestöjen kesken. Ay-liike hyväksyttiin mukaan työpaikkojen kehittämistoimintaan. Työpaikkojen luottamusmiesten asema tunnustettiin sopimuksin ja heidän koulutustarpeensa otettiin koulutustoiminnan ohjenuoraksi.

Ay-liikkeen opistokenttä muotoutuu

Työehtosopimusjärjestelmän luomiseen, ylläpitoon ja kehittämiseen liittyvä luottamusmiesten koulutustarve kasvoi, eikä sitä enää voitu tyydyttää Työväen Akatemian avulla. Siitä oli tullut kansankorkeakoulu ja sen pääsyaatimukset olivat tiukentuneet. Koulutusmäärien kasvaessa ryhdyttiin arvioimaan myös ay-liikkeen oman oppilaitoksen tarvetta. SAK:n edustajakokous vuonna 1947 hyväksyi suunnitelman ay-liikkeen oppilaitoksen perustamiseksi. Koulutuksellinen muutos arvioitiin siirtymisenä herätystyöstä varsinaiseen kansansivistystyöhön. Keräysvaroin, talkootoimin ja lainarahoituksen turvin rakennettiin kansanopistostatuksen saanut Ammattiyhdistysopisto, joka aloitti

toimintansa vuonna 1950 Nurmijärven Kiljavalla. (Vesterinen 1990, 20–26).

Ay-opiston koulutustoiminnassa luentojen, kirjallisten töiden, harjoitusten ja tenttien ohella otettiin käyttöön ryhmätyömenetelmät, joilla pyrittiin saattamaan opiskelu kokonaan aikuisten opiskelijoiden omiin käsiin. Myös keskustelu- ja väittelytaitojen kehittäminen muotoutui opiston yhdeksi kasvatustehtäväksi (Jokinen, 2015, 103). Ryhmätyöskentelyä kehitettiin oppilaskeskeisenä opintomenetelmänä, jossa oppiminen tapahtuu oppilaiden itsenäisen työskentelyn tuloksena. Menetelmään sinänsä kytkettiin demokraattisen kasvatuksen edistäminen ja ryhmätyön periaatteellisen arvon katsottiin olevan siinä, että sen tuli kasvattaa ihmistä ymmärtämään demokraattista käyttäytymistä. (Rantanen 1955).

Professori Väinö Voionmaa muodosti 75-syntymäpäivänään vuonna 1944 Väinö Voionmaan säätiön, jonka perustuspääomaksi hän luovutti merkkipäivänään saamansa kansalaiskeräykseen perustuneen kansalaislahjan. Tehtävänsä mukaisesti säätiö rakensi Ylöjärvelle Hämeen Työläisnuorisio-opiston, joka aloitti vuonna 1951. Sen nimi myöhemmin muutettiin Väinö Voionmaan opistoksi ja sittemmin Voionmaan opistoksi. Opisto anoi ja pääsi kansanopistoksi.

Kommunistisen ja kansandemokraattisen liikkeen omaksi opistoksi perustettiin Sirola-opisto vuonna 1946. Opisto aloitti Helsingin Lauttasaarella mutta sitten Neuvostoliitolle rauhansopimuksessa siirtyneen saksalaisomaisuuden ”palautuksen” kautta tilat löytyivät Hämeenlinnasta Vanajanlinnan kartanossa. Opisto toimi yksivuotisena kansanopistona ja kohdisti toimintansa kommunistiseen ja kansandemokraattiseen liikkeeseen noudattaen Neuvostoliitossa toimineen Lenin-koulun linjauksia (Krekola 2014, 186-188.). Kaksivuotiseksi opisto muutti opetuslinjansa 1950-luvun alussa. Sen opetus nojasi ”tieteelliseen sosialismiin”, joksi kommunismin johtoaatetta nimitettiin. (Oinonen 1976, 51–52, 21).

Pohjois-Suomen työväestön koulutustarvetta tyydyttämään perustettiin Haukiputaalle SAK:n Pohjolan Opisto vuonna 1956. Opisto suuntasi koulutuksensa Pohjois-Suomen työväestölle ja kasvavalle ammattiyhdistysliikkeelle. Kansanopistolain vaatima talvikurssi seitsemän kuukauden mittaisena palveli työläisnuorisoa, sillä aina vuoteen 1970 saakka opiskelijoiden enemmistön muodostivat Oulun ja Lapin lääneistä kotoisin olleet opiskelijat. Opiston omisti aina vuoteen 1970 Väinö Voionmaan säätiö.

TSL:n kirjeopiston tarjonta 1950-luvulla tuki myös hakeutumista Työväen Akatemiaan ja Ammattiyhdistysopistoon. Kirjeopiston suosituimpia aiheita olivat kirjekurssit, joiden avulla voitiin valmistautua hakemaan noihin kansanopistoihin (Pikkusaari 2014,102).

Lopuksi

Tässä esitelmässä olen hahmotellut työntekijöiden ammattiyhdistysliikkeen koulutustoiminnan organisoitumista ay-liikkeen syntyajoilta aina vuoteen 1956. Agitatioonin sijaan ovat astuneet monimenetelmäiset kurssit, luennot, itsekseen opiskelun tukimuodot sekä ammattimaiset resurssit. Ay-koulutuksen kenttää ovat muotoilleet työväenluokan vahvistuminen, työmarkkinasuhteiden muutokset, valtiollisten vapauksien suhde sivistysyöhön sekä kansakunnan vaurastuminen mutta myös sivistystyöhön antaumuksella heittäytyneet valistuspöyhät ja naiset. Olen osoittanut, miten ay-koulutuksen muutos on yhteydessä muuttuvaan yhteiskunnalliseen tilaan, jolla kulloinkin toimitaan, sen rajoihin, valtasuhteisiin ja pelisääntöihin.

Lähteet

- Ala-Kapee, P. & Valkonen, M. 1982. Yhdessä elämä turvalliseksi. SAK: laisen ammattiyhdistysliikkeen kehitys vuoteen 1930. Helsinki.
- Anttila, A-H. 2005. Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisaätely Suomessa 1930–1960 –lukuilla. Bibliotheca Historica 93. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Eklund, Hj. 1922. Työväen Sivistysliitto. Teoksessa Työväen sivistystyö I. Työväen Sivistysliitto. Helsinki. (19-35).
- Gustavsson, B. 1991. Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930. Helsingborg: Wahlström & Widstrand.
- Halila, A. 1969. Väinö Voionmaa. Helsinki: Tammi.
- Jokinen, J. 2015. Kansanopistokodin 120 vuotta. Orivesi, Oriveden Kirjapaino.
- Koivisto, J. 1963. Suomen Metallityöväen Liitto 1899–1930. Metallityöväen Liitto ry, Helsinki.
- Krekola, J. 2014. Yrjö Sirola, vallankumouksellisen vasemmiston valistaja. Teoksessa Kantasalmi, K. & Nest, M. (toim.) Valistajia, sivistäjiä, poliitikkoja ja asiantuntijoita. Näkökulmia aikuiskasvatuksen kentän vaikuttajiin. Tampere University Press. (181-191).
- Kunnas, K-G. 1974. Suomen Metallityöväen Liitto 1930–1949. Metallityöväen Liitto ry, Helsinki.
- Lindblom, O. 1981. Pitkällä palkilla. (toim. I. Sumu). Helsinki. Tammi.
- Louhikko, E.K. 1937. Ammattiyhdistystiedon perusteet. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto (SAK). Tampere.
- Lähteenmäki, M. 2014a. Väinö Voionmaa. Puolue- ja geopolitiikko. Suomalaisen Kirjallisuuden seura. Historiallisia tutkimuksia 264. Helsinki.
- Lähteenmäki M. 2014b. Holhotuista vapaiksi. Väinö Voionmaa Työväen sivistysliikkeen rakentajana. Teoksessa Kantasalmi, K. & Nest, M. (toim.) Valistajia, sivistäjiä, poliitikkoja ja asiantuntijoita. Näkökulmia aikuiskasvatuksen kentän vaikuttajiin. Tampere University Press. (161-180).
- Markkola, P. 1994. Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910 -luvulle. Suomen Historiallinen Seura: Historiallisia Tutkimuksia 187. Vammala.
- Metallityöväen Liitto. 1944. Rationalisointi, sen olemus ja tarkoitus. Helsinki: Työväen Kirjapaino.
- Oinonen, T. 1976. Kotkan lailla – Sirola-opiston historiikki. Kuopio.
- Pikkusaari, J. 2014. Työväen omaehtoisen sivistystyön aatteen kantavuus. Työväen Sivistysliitto 1919–1999. Mediapinta.

- Rajavuori, A. Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keskisuomalaisella maaseudulla 1906–1908. Akateeminen väitöskirja. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki. <http://hdl.handle.net/10138/184737>. luettu 1.7.2018.
- Rantanen, J. 1955. Ryhmätyö aikuiskasvatuksen työmenetelmänä. Vapaa kansansivistystyö VII. Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1954–1955. 90–97.
- Rehumäki, P. 2008. Tasa-arvoa tanssilattialla. Käsityöväen sivistysseurat 1840-luvulta 1870-luvun alkuun. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 84.
- Reuna, R. 2018. ”Ei tullutkaan vallankumousta”: Sotasukupolvi, joka esti kansandemokratian. Ääriivasemmiston kesäkuun 1946 offensiivi ja metallityöväen työpaikkavastarinta. Turun yliopiston julkaisuja – Annales Universitatis Turkuensis. Sarja C, osa 452. Turku: Painosalama.
- SAK. Järjestötoimitsijan käsikirja 1941. SAK:n julkaisusarja n:o 6. 3 p. Tampere.
- Salomaa, E. 1947. Teollinen demokratia. SAK:n julkaisusarja n:o 16. Helsinki.
- Santonen, A 1974. Työväen Akatemian opetus ja ohjelmalliset tavoitteet. Teoksessa Yhteistä tietä - Työväen Akatemia 50 vuotta. Työväen Akatemian kannatusosakeyhtiö. Mikkeli. 87–110.
- Siisiäinen, M. 1990. Suomalainen protesti ja yhdistykset. Tutkimuksia yhdistyslaitoksen kehityksen ja protestijaksojen suhteesta suurlakosta 1990-luvulle. Tutkijaliitto. Helsinki.
- Skog, E. 1971. Sosialisti ja patriootti muistelee. Porvoo. WSOY.
- Soikkanen, H. 1975. Kohti Kansanvaltaa 1. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 1899–1937. Sosialidemokraattinen Puolue, Oy Kirjapaino Ab. Vaasa.
- Suomen Ammattijärjestö 1911. Suomen Ammattijärjestö-julkaisu n:o 1-2.
- Teräs, K. 2001. Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880 - 1920. Bibliotheca Historica 66, SKS. Helsinki.
- Tuomisto, J. 1996. Työväen sivistystyöstä luottamushenkilöiden kouluttamiseen- SAK:n koulutuksen kehitys ja uudet haasteet. Teoksessa Tuomisto, J., Heikkilä, K., Juhela, A., Poikela, E. & Vuorikoski, M. Yhteiskunnan rakenteet ja elinikäinen oppiminen. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden laitos, julkaisusarja A/59. Tampere. (53-164).
- Tuovinen, S. 2002. Tiilipruukilta kansalaisten kanavaksi. Satavuotias Messukylän työväenyhdistys 1902–2002. Tampere: Juvenes Print.
- Työväen Akatemia 50 vuotta. Työväen Akatemian vuosikirja L toimintavuosi 1973–1974. Kauniainen. Paasipaino.
- Työväen Sivistysliitto, 1946. Ammattiyhdistysliikkeen opintotoiminta, merkitys ja järjestäminen. Lappeenranta.
- Vesterinen, A-L 1990. Ammattiyhdistysopisto 1950–1990. Gummerus. Jyväskylä.
- Voionmaa, V. 1922. Mietteitä työväen sivistysliikkeestä. Teoksessa Työväen sivistystyö I. Työväen Sivistysliitto. Helsinki. (5-13).
- Voionmaa, V. 1948. Valtio ja vapaa kansansivistystyö. Alustus yleisessä kansanopistokokouksessa 17-19.4.1946. Teoksessa Vapaa Kansansivistystyö. Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1947-1948. Helsinki. (55-57).